Zelfs de kunst, en met haar de poëzie, werd ten leste door dit boore kwaad aangetast. Vormen, woorden, phrasen, rijmelarij en verzenmakerij in plaats van gouden taal uit de bron zelf van het leven opgeweld.

En toen kwam, gelijk niet anders kon, de even eenzijdige reactie er tegen. Nu niets dan gevoel, louter indrukken, enkel gewaarwordingen, altoos wisselende impressies. En als noodzakelijk gevolg hiervan omneveling van het bewustzijn, duistere innerlijke bespeuringen, onklaarheid in de gedachten en een hajert in de taal.

Zóó op dichterlijk en letterkundig gebied, en niet anders in de religie. Ook hier niets dan gewaarwordingen, sensaties, indrukken, die bij de ongeloovigen tot een terugval in het algodendom leidden, en de geloovigen verzinken deden in kranke mystiek.

Want men versta het wel, dit alles wordt op elk gebied, en zoo ook op het gebied der religie, beheerscht door machtige stroomingen in geheel het leven der menschheid.

Goed is het alleen, als de werking van het gevoel en van het verstand in het juiste evenwicht en in zuivere harmonie aan elkander aansluiten.

Maar juist dat duldt de zonde niet. Zij verbreekt gedurig het evenwicht, zij bant die harmonie. En dan komt er eerst een tijd, dat het verstand het gevoel doodt, en uit die periode komt een andere op, waarin het gevoel het verstand tot zwijgen doemt. En onder dit alles blijft het steeds de roeping, de heilige roeping der prediking, om helder elken misstand in te zien, en altoos weer naar het evenwicht, en naar de zuivere harmonie te dringen.

Ook in deze Meditatiën reeks over de kennisse Gods is daarom eerst alzijdig de werking der verborgen gemeenschap uitgestald. Recht is wedervaren aan wat de verbeelding, aan wat de ingeving, aan wat de wilswerking, aan wat de liefde, aan wat de indruk dien we van de Natuur, van den Mensch, en tenslotte van den Christus opvangen, voor de echte kennisse Gods uitwerkt.

Eerst moest de werkelijkheid van Gods verborgen omgang voelbaar worden gemaakt, en dit ging daarom te gereeder, omdat onze eeuw het wel zoo wil, en deswege dit dringen op de realiteit der innerlijke gewaarwording in overeenstemming is met wat thans den toon aangeeft. Het dorre denkgeknutsel heeft ook op het gebied der religie ten slotte een ieder afgestooten. Men dorst naar wat grijpbaar, voelbaar, rechtstreeks te genieten geeft en heel onze persoonlijkheid doorademen kan.

Maar toch zou het een onvergeeflijke fout zijn, een fout die zich aanstonds zou wreken, zoo het hierbij bleef. De Schrift gedoogt dit niet, de kerk protesteert er tegen, en elk kind van God vraagt naar meer.

Groot en verstrekkend is in de Schrift de beteekenis *van den Naam*, van den Naam des Heeren, en juist die naam onzes Gods roept ons uit den gevoelsstroom op naar hooger en klaarder bewustzijn.

Het gevoel is een gave Gods, maar de gave van het bewustzijn gaat als trek van het beeld Gods in ons nog verre boven het gevoel uit. Het gevoel kan niet anders dan de stof leveren, die het bewustzijn doordenkt, ordent en in klaren vorm omzet. Zelfs de plant is gevoelig, het gevoel in het dier is soms zelfs uiterst fijn, maar wat noch plant noch dier ontving, is dat heerlijk vermogen van het hooger bewustzijn, dat den mensch bekwaamt, om het al in zich op te nemen, te doorzien, te schatten in zijn beteekenis, te waardeeren en in het eigen denken af te spiegelen.

Dat bewustzijn maakt den mensch tot koning, want in het gevoel lijdt hij en ondergaat, maar in het bewustzijn handelt hij en heerscht.

Dat bewustzijn heeft allerlei vorm. Een anderen vorm voor de kunst. Een anderen vorm voor het zedelijk, en een anderen vorm voor het God vruchtig leven. Maar van alle deze vormen is het altoos eerst het bewustzijn, waarin de mensch zichzelven terugvindt, tot machtig handelen bekwaam wordt, en zich opheft tot de sferen van het eeuwige Woord.

Daarom is alle eenzijdig verzinken in de mystiek altoos geëindigd met ons te verlagen, en moet steeds weer de heilige oproeping van Christus' kerk uitgaan, om den heiligen schat onzer religie op te heffen tot de hoogte van ons bewustzijn.

De mystiek zonder meer is de duisternis, de chaos, het nachtelijk donker. In ons bewustzijn is het licht.

Dit licht nu wordt voor de kennisse Gods het eerst ontstoken door den Naam des Heeren.

Dit ontwaart ge zelf terstond, als ge, op de knieën voor den Eeuwige neergebogen, hem eerst alleen nog met den algemeenen klank van *God* toespreekt, en daarna overgaat in het Abba, *Vader*.

Wie rustig, met nadruk en intentie zijn God aansprekende, Hem noemt bij den *Vader*naam, en Hem noemt: Mijn lieve Vader, ontwaart terstond, hoe er in dien Naam een wereld van gedachten uit zijn hart vloeit, en hoe zijn God hem hierdoor uit het Hooge en Verhevene nader aan zijn innerlijk zielsleven komt.

De naam is wat ik iemand noem, en ik kan slechts noemen dien ik ken. Zoo hangt de naam onmiddellijk met het kennen van den persoon saam. De naam is de korte saamvatting in een enkel woord van wat in den persoon mij voorkomt. En al zijn onze menschelijke namen afgesleten, zoodat ze niets meer uitdrukken, toch staat ook onder menschen iemand heel anders voor ons, als we zijn naam noemen hooren, dan dat hij als een onbekend persoon ons voorbijging.

En dit nu is daarom reeds in nog veel hooger zin op onzen God van toepassing, omdat de Naam des Heeren de uitdrukking zelve van zijn Wezen is. Noem Hem met den verbonds naam van Jehovah, met den patriarchalen naam God den Almachtige, noem Hem als kind uw Vader, of spreek den vollen naam uit van Vader, Zoon en Heiligen Geest in heilige Drieëenheid, altoos ligt in dien Naam het wezen uitgesproken, is die naam niet door u verzonnen, maar door God aan Zichzelven gegeven en u geopenbaard, en komt in dien Naam u een saamgevatte kennisse van uw God toe, die u uw God naderbrengt, in uw bewustzijn indraagt, en Hem u verklaart.

Zonder Naam van het Eeuwige Wezen, dan vloeit religie en afgoderij in elkaar, dan loopt het alles uit op donker religieus besef, dan ontsluit zich de oceaan van het algodendom voor u, en gaat de persoonlijke kennis van den persoonlijken God steeds meer voor u te loor.

Maar met den Naam des Heeren dan komt er onderscheiding, dan komt er tegenstelling tusschen valsche en echte religie, dan komt ge persoonlijk tegenover den persoonlijken God te staan, en weet ge met wien ge te doen hebt.

Natuurlijk mits ge dien Naam niet in een zinloozen klank laat doodloopen. En ook dat doet de zonde. Teikens het „Onze Vader" spreken als met een dooden term, zonder dat aan dien Vader en aan wat in dien Vadernaam ligt gedacht wordt. De vloek der gewoonte, die door het altoos herhalen ons geestelijk bewust zijn afstompt. Het vluchtig, onnadenkend, zinloos bezigen van de heilige klanken. En dat duurt tot ge in een ernstig oogenblik in uzelven inkeert en nu diezelfde heilige namen in stille eerbiedenis, er uw ziel inleggend, herhaalt, en nu zelf verrast wordt door den rijkdom, die er in schittert.

En komt ge daar weer toe, dan is de Naam des Heeren een fakkel in uw bewustzijn ontstoken, en klaart ongemerkt en vanzelf het verborgen weren van uw God uit de gevoelsdonkerheid voor u op. Ge staat dan als persoon tegenover en voor God, en zijn Naam verklaart u altoos zooveel van zijn wezen, als voor uw hart op dit oogenblik behoefte is.

Maar dan kan en mag ons denkend bewustzijn ook bij het stamelen van dien Naam niet blijven staan. Dan wordt die Naam de aanleiding om wat er in dien Naam ligt, in te denken, en zóóver onzen God voor ons bewustzijn te verhelderen als de vang van ons bewustzijn gedoogt.

Niet ieder kan dit evenver. De opnemingskracht van het bewustzijn is bij den een zeer beperkt, bij den ander wonder groot. En reëel brengen we het nooit verder, dan dat ieder zoover in de kennisse Gods indringt, als de maat van zijn bewustzijn toelaat.

Maar wat nooit mag is, dat we naar de maat van ons bewustzijn wel in de dingen der wereld en wel in alle wetenschap zouden indringen, maar ten aanzien van den Naam des Heeren achter zouden blijven.

Gods naam moet *geheiligd* worden.

En alle onachtzaamheid aan den Naam des Heeren begaan, is met dat *heiligen* van den Naam onzes Gods in onverzoenlijken strijd.

Dr. A. KUYPER,

De Gemeene Gratie.

Deel II van dit premiewerk voor abonné's op De Heraut (waarop d.d. 17 Juni 1901 de inteekening onherroepelijk werd gesloten) is verschenen. Aan alle inteekenaren, die ons ook voor dit tweede deel ƒ 3.— voor elk door hen aangevraagd exemplaar deden toekomen, zijn de hun toekomende ex. deel II verzonden.

Gaarne zouden wij van de abonné's, die voor deel II ons tot op heden òf niets, òf een onvoldoend bedrag remitteerden, onverwijld (in elk geval vóór den 15en dezer) het ons komende ontvangen, opdat ook de voor hen bestemde exemplaren kunnen verzonden worden.

De Administratie.

2 October 1903.

Amsterdam, 2 October 1903.

Christelijk.

Volgens het persverslag heeft de heer P. Feenstra Jr. op de samenkomst van moderne dominé's geklaagd, dat wij ten onrechte den naam van „Christelijk" voor ons opeischten.

Mogen wij, zoo vroeg hij:

„Mogen wij toelaten, dat de behoudende stroomingen op godsdienstig en staatkundig gebied zich het uitsluitend recht op den Christennaam aanmatigen? Zoo neen, hoe daar tegen te reageeren? Deze vraag gaat van twee veronderstellingen uit: de bedoelde aanmatiging bestaat èn is onrechtmatig. De eerste stelling behoeft wel geen betoog. Zelfs in regeeringsstukken wordt de naam Christelijk op een bepaalde fractie toegepast. En zij is onrechtmatig. De naam mag enkel afhankelijk gesteld worden van het voorstaan van Christelijke vroomheid. Gelooven wij niet in God almachtig, die zijne kinderen liefheeft en trachten wij niet Hem te dienen door een dankbaar, rein, ingetogen leven? Hoe kunnen de behoudende stroomingen ons dit voorrecht ontnemen? Zullen wij toelaten, dat ons dit voorrecht ontnomen wordt?"

Wij begrijpen, dat het voor de vrijzinnige heeren een ergernis is, wanneer de naam Christelijk aan hun streven ontzegd wordt. Daarin ligt een stilzwijgende erkenning, dat aan dien naam de schoonste en edelste tradities van ons menschelijk geslacht kleven. Voor die erkenning kunnen wij zelfs dankbaar zijn.

Maar dit neemt niet weg, dat wij toch zeer beslist aan ons spraakgebruik blijven vasthouden, ook al wordt dit een onrechtmatige aanmatiging genoemd.

Verba valent usu. Woorden hebben in den loop der tijden een bepaalde beteekenis gekregen. En het gaat niet aan, deze woorden van hun historische beteekenis te ontdoen om ze als een etiket te plakken op hetgeen lijnrecht met die historische beteekenis in strijd is.

Christelijk, de naam zelf wijst het uit, komt af van *Christus*. Het heeft dus niets uitstaande met een vage vroomheid, die God als een liefhebbend vader vereert en rein en ingetogen wil leven. Wat Christelijk is, wordt bepaald door de verhouding, waarin men tot Christus zelf staat, of men in Hem eert den Eengeborene des Vaders, die ons de volle openbaring van Gods liefde en genade schonk. Een Christendom zonder Christus is, ieder onpartijdige zal het toestemmen, een contradictio in terminis.

Ook baat het niets of men al zegt, dat de modernen Christus toch als een heilig mensch beschouwen. Het nieuwere Boedhisme eert in Christus zelfs een incarnatie van God. Mahomed noemde Christus wel een profeet. En toch zal niemand er aan denken, deze nieuwe Boeddisten of de volgelingen van Mahomed onder de Christenen te rekenen.

Zelfs hoogstaande heidenen hadden er geen bezwaar tegen, om Jezus van Nazareth een plaats in hun pantheon in te ruimen, mits hij met hun afgoden die eereplaats deelen wilde.

Zullen de modernen eerlijk zijn, dan kunnen zij op de vraag: zijn wij nog christenen? geen ander antwoord geven dan *neen*.

Zelfs het verwaterde christendom, dat Prof. Harnack in Duitschland predikt, gaat dezen modernen heeren nog te ver. Prof. Pfleiderer sprak het openlijk uit, dat men veel radicaler moest doortasten.

Het ideaal van deze vrijzinnigen is wat een jonge Hindoe op het internationale congres aangaande de godsdienstige bijeenkomsten in zijn land meedeelde. Op hun platform hebben zij allerlei heilige geschriften liggen, de Bijbel, de Veda's, de Koran zelfs. En als symbool van hun vroomheid hebben zij een teeken, bestaande uit een kruis, een halve maan en een Vishnoeteeken tot één geheel verbonden in een eeuwigheidscirkel.

Op deze mededeeling laat de berichtgever met zekere enthousiasme volgen: „het is overal dezelfde strijd en hetzelfde geloof in God en in vrijheid."

Op modern standpunt is dit volkomen juist.

Maar dan klage men ook niet, wanneer de belijders van Christus weigeren aan die amalgama van allerlei godsdienstige overtuigingen langer den naam van christelijk te geven.

Modern heidendom is de eenig juiste naam.

Staat en Kerk.

Een der moeielijkste problemen, waarvoor de Kerk van Christus in den loop der eeuwen telkens weer geplaatst werd, was de rechte verhouding te bepalen tusschen *Kerk* en *Staat*.

Aanvankelijk stonden beiden zoo scherp mogelijk tegenover elkander. De heidensche Staat vervolgde de Christelijke Kerk ten bloede toe. Alle macht, waarover Rome's keizers konden beschikken, werd gebruikt om deze nieuwe religie, die de wereldheerschappij voor zich opeischte, te onderdrukken en te verdelgen. Maar toen straks de Christelijke Kerk de overwinning behaalde, Rome's keizer zelf voor het Kruis de knie boog en het heidendom als sneeuw voor de zon wegsmolt, trad Kerk en Staat in huwelijksband en werd de macht, die eerst tegen Christus Kerk zich richtte, nu instrument om haar zegepraal te voltooien. Zoo scheen de profetie vervuld, dat de Koningen de voedsterheeren der Kerk zouden worden. Steunend op den machtigen arm van den Staat zou de Bruid van Christus heerschen op elk gebied des levens. Tusschen Koning en Priester zou de „raad des vredes" zijn en het ideaal van Israel's theocratie zou in den Christelijken Staat worden verwezenlijkt.

De uitkomst heeft echter geleerd, hoe dit huwelijk voor Kerk en Staat beiden ten verderve was. In het huwelijk moet het gezag bij één berusten en vandaar de worsteling, die heel den loop der historie doorgaat, wie dit gezag in handen hebben zal. De Christelijke Staat trachtte de Kerk aan zich te onderwerpen; Constantijn de Groote verklaarde zich zelf *summus episcopus*; de keizer van het wereldrijk zou tegelijk geestelijk hoofd van Christus Kerk op aarde zijn. Een gedachte, die nog altoos nawerkt in de Russische Kerk met haar Cesaropapisme; die de Luthersche vorsten zich zelf als geestelijke landvaders ook hunner kerken doet beschouwen, en die het scherpst in het *cuius regio illius religio* haar uiting vindt. Een stelsel, waarbij de Kerk van Christus tot slavin wordt van vorstenluim en waarbij haar eelste kleinood, de vrijheid die God haar schonk, wordt prijs gegeven om te kunnen schitteren met den geleenden glans van vorstelijke glorie.

Lijnrecht daartegenover staat het streven der Roomsche hierarchie, die de Kerk tot voogdes wilde maken van den Staat; die met de leer der twee zwaarden niet alleen het geestelijke maar ook het wereldlijke gezag voor zich opeischte; die op den stedehouder van Christus op aarde het woord van Christus wilde toepassen: Mij is gegeven alle macht in hemel en op aarde. Een stelsel, waarbij zeer zeker de vrijheid der Kerk werd gemaintineerd, maar ten koste van de vrije ontwikkeling van het natuurlijke leven, dat in kerkelijke banden geslagen, niet vrij de wieken meer ontplooien kon.

Eerst aan het Calvinisme is het gelukt de rechte verhouding te bepalen tusschen deze beide groote machten, die God in het leven riep. Calvijn zelf moge, nog te veel onder den invloed van de rechtsbeschouwing van zijn tijd en van de Oud-testamentische theocratische idee, Kerk en Staat niet genoegzaam hebben onderscheiden, toch poneerde hij het beginsel, dat voor heel de nieuwere ontwikkeling van het staatsleven van de verst reikende gevolgen bleek, nl. dat Staat en Kerk twee zelfstandige machten zijn, elk met een eigen levensterrein en wier Souvereiniteit en autonomie door God zelf is gewild. Voor de Kerk eischt hij daarom even beslist als de Roomsche Curie volkomen vrijheid om naar de rijkswet, door Christus gegeven, zichzelf te kunnen regeeren, en wees hij elke staatsinmenging in de Kerk af. En anderzijds bond hij de Overheid niet aan de uitspraak der Kerk in absoluten zin, maar leerde hij dat de magistraat zelfstandig bij het licht van Gods Woord in eigen conscientie te doen heeft wat God hem gebiedt. Het leerstuk van de Gemeene Gratie bleek de redding van de vrijheid van het natuurlijke leven.

Het is dan ook op Calvinistischen bodem, dat het eerst het groote beginsel is uitgesproken van de *vrije Kerk* in den *vrijen Staat*. Naarmate de eenheid der Kerk steeds meer te loor ging, werd ook klaarder ingezien, dat de Overheid niet één bepaalde kerk kon bevoorrechten boven andere; dat in het geestelijk worstelperk der meeningen niet de staatsmacht, maar alleen de macht van Gods Woord beslissen mocht. En daarbij kwam in de tweede plaats, dat elke bescherming, elke gunst, elke geldelijke uitkeering van den Staat altoos eindigde met Christus Kerk af hankelijk te maken van de Overheid. Een afhankelijkheid, die vooral niet langer kon geduld, toen de Staat allengs zijn Christelijk karakter verloor en steeds meer werd omgezet in een état athée.

Wie dan ook een blik slaat op het kerkelijk leven in Europa en Amerika kan kwalijk ontkennen, dat die kerken, die de staatsprotectie kozen, geestelijk veel zwakker staan en met veel bitterder ellende te tobben hebben, dan die kerken, die zich vrij dorsten maken om op eigen voeten te staan. In Frankrijk staat de Roomsche kerk, aan handen en voeten gebonden door het Concordaat, ten prooi aan de velleiteiten van een radicaal en socialiatisch ministerie, dat met innerlijken haat tegen al wat Christelijk heet is vervuld. In Engeland is het de protestantsche Staatskerk, die steeds meer haar protestantsch karakter inboet en op de paden van puseyisme en popery afglijdt. In Duitschland is het juist de gebondenheid aan de overheidsmacht, die de Kerk belet tegen het steeds driester optredend modernisme en de Schriftcritiek op te treden. En in ons land is de zich noemende vaderlandsche kerk, die nog altoos met zilveren koorden aan den Staat geketend is, een allegaartje, waarin socialist en confessioneel, ethisch en modern elkaar vereet en verbijt. Terwijl omgekeerd de vrije kerken in Zwitserland, Frankrijk, Nederland, Engeland en Schotland een geestelijke kracht ontwikkelen, zoowel in het bekampen van het ongeloof als in de zending onder de heidenen, die ieders eerbied afdwingt. En wat wel de beste proef op de som is, in Amerika, waar geen enkele kerk op Staatsprivelegie bogen of uit de Staatskas subsidie krijgen kan, kwijnt het kerkelijk leven niet, maar ontplooit het juist zijn volle kracht en oefent op heel het volksleven een invloed, zooals in Europa nauwelijks meer denkbaar is.

Zulke sterk sprekende feiten trekken de aandacht, en het is opmerkelijk, dat zelfs in de roomsche Kerk reeds stemmen opgaan die vragen, of volledige scheiding van Staat en Kerk niet het eenige middel is, om bij de moderne ontwikkeling van het Staatsleven de vrijheid en zelfstandigheid der Kerk te handhaven.

Reeds in 1864 werd dit denkbeeld door de Jezuïtenpater Felix te Mechelen bepleit. Met al den gloed der welsprekendheid wordt het thans te Parijs verdedigd door den beroemden apologeet der Roomsche Kerk pater Monsabré. En dat deze denkbeelden weerklank beginnen te vinden ook in de hoogere kringen der hierarchie, blijkt uit de belangrijke studie van Msgr. *Jeremias Bonomelli*, bisschop van Cremona, welke studie onlangs door Professor Valentin Holzer in het Duitsch werd vertaald onder den titel: Die Kirche.

Op blz. 392 leest men aldaar:

Ich will offen alles sagen. Sind die Dinge einmal so weit gekommen, wie heute und wohin sie in kurzem werden gelangen müssen, so betrachte ich meinerseits diese *Trennung der Kirche von Staate* als das geringere Uebel und daher unter dem gegenwärtigen Verhältnissen als das relativ grössere Gut. Wird die Trennung der Kirche vom Staate loyal und im weitem Umfange volzogen, wird nur das gemeine Recht in all seinen Teilen proklamiert so werden wir alle Nach- aber auch alle Vorteile derselben haben; und wenn wir die Summe beider ziehen, wird der gewinn vielleicht grösser sein als der Verlust.

Weg mit den *Placet* und *Exequatur*, diesen alten verrosteten, für den Staat nutzlosen, für die Kirche schadlichen Waffen! Weg mit diesen „Economati", „Subeconomati" und Kultusfonden, Resten anderer Zeiten, die die Freiheit der Kirche hindern und binden! Weg mit allen Patronaten, die die Kirche an den Staatskarren fesseln und die reine Negation des atheistischen Staates sind! Was an materiellen Kirchengütern bleibt, lasse man der Kirche ohne irgendwelche Fessel in freier Verfügung, alles im Schatten des gemeinen Rechtes; man wird sehen, das die Kirche sich allein vorzusehen wissen und rasch ihren Weg gehen wird; die Männer der Macht werden dabei zahllose Missbelligkeiten und Nachteile los werden. Ich beneide die Kirche um die Freiheit, welche sie in England und Nord-amerika geniesst, wo das Prinzip der Trennung aufrichtig geübt wird. Besser so als zu sehen, wie die Kirche zwischen Freiheit und Knechtschaft hin- und hergeworfen wird, bald als vom Staate verworfen, bald als anerkannt und überwacht, zum Schweigen gebracht und an ihm gefesselt, gesetzlich gebrandschatzt wird. Ich habe ein unbegrenztes Vertrauen in die Macht der Freiheit und es scheint mir, dass die Kirche ihren Eifer verdoppeln, das leisten wird, was sie jetzt nicht leistet, noch leisten kann, wenn sie die volle, sichere Freiheit im Schatten des gemeinen Rechtes besitzen und nur auf sich zählen können wird. Seit vierzehn Jahrhunderten gewohnt, uns an den gesetzlichen Schütz, an diese morschen Stützen der Pharaone — der Ausdruck ist biblisch — zu halten, scheint es manchen und vielleicht vielen, dass die Kirche sich nicht selbst helfen konnte, ein Weinstock wäre, der um sich von der Erde aufzurichten, sich immer mit der Ulme vermählen müszte. Die Unterstützung, den Beistand der Cäsaren, Könige, Republiken — den zu leisten gewiss ihre Pflicht war — hielt man für eine dauernde Notwendigkeit, alsob ihn die Kirche nicht entbehren könnte; nun lässt es Gott zu, dass uns diese Stütze und Hilfe genommen wird. Sei es! Nehmen wir die Prüfung an, des Sieges sicher! Ohne den Schutz von Monarchen und Republiken, ja unter ihrer Geissel und gegen ihre Gesetze erstanden, wird die Kirche, stark durch die Liebe der Völker und das gemeine Recht allein, wohl auch unter ihrer Teilnahmslosigkeit wachsen und blühen können. Das ist die neue periode der Geschichte, die sich vor uns auftut, in die wir eintreten müssen und mutig eintreten werden. 1)

Zeker, deze denkbeelden zijn nog gewaagd in de Roomsche Kerk. De bisschop zelf laat er dan ook in een noot op volgen:

Die Art, wie ich diese Dinge ansehe, ist vielleicht *gewagt*; ich glaube nicht, dass sie *irrig* ist; wäre sie es, so sei es wie nicht gesagt. 2)

Maar het is toch een teeken des tijds dat ook in de Roomsche Kerk zulke stemmen opgaan.

---

1) Ik wil openhartig alles zeggen. Wanneer de dingen eenmaal zoover gekomen zijn als het thans reeds is en waarop ze binnen korten tijd uitloopen moeten, dan beschouw ik mijnerzijds de *scheiding tusschen staat en kerk* als het geringere kwaad en daarom onder de bestaande omstandigheden als het betrekkelijk grooter goed. Wanneer de scheiding tusschen kerk en staat op loyale wijze en in breeden omvang voltrokken wordt; wanneer daarbij slechts het gemeene recht in al zijn deelen wordt geproclameerd, dan zullen wij daarvan alle nadeelen, maar ook alle voordeelen hebben, en wanneer wij beide tegen elkaar opwegen, dan zal de winst wellich grooter zijn dan het verlies. Daarom weg met het *Placet* en het *Exequatur*, deze oude verroeste, voor den Staat nutteloze en voor de Kerk schadelijke wapenen! Weg met deze »Economati" »Subeconomati" en kerkelijke fondsen, overblijfselen uit andere tijden, die de vrijheid der kerk hinderen en haar binden! Weg met alle patronaatschappen, die de Kerk aan de Staatskar ketenen en die in rijnrechte tegenspraak zijn met het begrip van den atheistischen Staat! Wat er overblijft aan materieele kerkelijke goederen late men aan de kerk tot haar vrije beschikking zonder eenigen band van welken aard ook en dat alles onder de bescherming van het gemeene recht; dan zal men zien, dat de kerk voor zich zelf alleen wel te zorgen weet en spoedig haar eigen weg zal gaan; en de mannen van het gerag zullen bevrijd worden van talloose twisten en nadeelen. Ik benijd de kerk om de vrijheid, die zij in England en Noord-Amerika geniet, waar het beginsel van de scheiding oprecht in practijk wordt gebracht. Dat is veel beter dan het schouwspel, hoe de kerk als een speelbal tusschen vrijheid en slavernij heen en weer geworpen wordt; hoe zij nu eens als door den Staat verworpen, dan weder als door den Staat erkend en bewaakt, tot zwijgen gebracht en aan hem geketend, op wettelijke wijze gebrandschat wordt. Ik heb een onbegrensd vertrouwen in de macht der vrijheid, en het komt mij voor, dat de Kerk haar ijver verdubbelen en datgene presteeren zal wat zij nu niet doet noch doen kan, wanneer zij een volledige en zekere vrijheid bezitten zal onder de bescherming van het gemeene recht en alleen op zichzelf zal kunnen rekenen. Sinds veertien eeuwen gewend om te leunen op de doorboorde rietstaven der Pharao's — om een bijbelsch beeld te gebruiken — schijnt het menigeen, ja wellicht velen toe, alsof de Kerk zich zelf niet zou kunnen helpen, ja alsof ze een wijnstok ware, die zich altoos met den olm zou moeten huwen om zich van de aarde te kunnen oprichten. De ondersteuning en bijstand van Caesars, Koningen en Republieken welke aan de kerk te verleenen zeker hun plicht was — hield men voor een blijvende noodzakelijkheid, alsof de Kerk die niet zou kunnen ontberen; nu laat God toe, dat deze steun en hulp ons ontnomen wordt. Zij het zoo! Laat ons de beproeving aannemen, zeker van de overwinning! De kerk, ontstaan zonder de bescherming van monarchen en republieken, ja veeleer onder hun geesel en tegen hun wetten in, zal straks door de liefde der volkeren en het gemeene recht alleen, wel groeien en bloeien kunnen ook zonder dat zij zich om haar bekommeren. Dat in de nieuwe periode der geschiedenis, die sich voor ons opent, waarin we moeten binnentreden en waarin we met mannenmoed binnentreden zullen.

2) De wijze, waarop ik deze dingen bezie, is wellicht *gewaagd*; maar ik geloof niet, dat ik daardoor *dwaal*; mocht het toch zoo zijn, dan zij het alsof ik het niet had gezegd.

Voorreformatorische Catechese.

Twee jaar geleden promoveerde de heer A. Troelstra, predikant te Burgwerd, met eene dissertatie over den toestand der Catechese in Nederland gedurende de Voorreformatorische eeuw. Met groote belangstelling werd deze degelijke studie ontvangen, en van meer dan eene zijde de hoop uitgesproken, dat Dr. Troelstra zijne studiën op het gebied van de historie der Catechese, met name in ons vaderland, zou voortzetten. En reeds nu verscheen van zijn hand een lijvig boekdeel getiteld: „Stof en Methode der Catechese in Nederland vóór de Reformatie". Het sluit zich van zelf nauw bij het eerst vermelde proefschrift aan, en bedoelt, naar de schrijver zelf in de Inleiding zegt, om te geven wat von Zezschwitz aanduidt met de woorden Catechismus en Catechese, terwijl in zijne dissertatie door Dr. Troelstra het Catechemunaat werd behandeld. En wel bepaald in het belangrijke tijdvak, dat aan de Reformatie voorafging en met het optreden der moderne devotie geacht kan worden te beginnen.

In de eerste afdeeling handelt de Schrijver over „de Stof." Achtereenvolgens worden besproken: de zonde, de deugd, het gebed, het geloof, de kerk. De tweede afdeeling beschrijft „de Methode" en schetst den leergang, den leervorm en de opneming der leerstof. Uit de bronnen zelve bewerkt, geeft de Schrijver menig nieuw gezichtspunt en menige welkome correctie. Voorts gaf de schrijver zich ernstig rekenschap van de wijze waarop bij zijne stof verdeelt. Gewoonlijk is de volgorde anders, en wordt eerst het Credo, dan het Onze Vader en daarna de Wet behandelt. Terecht breekt Dr. Troelstra met deze methode, omdat zij niet beantwoordt aan den feitelijken toestand van het catechetisch onderwijs in deze periode. Wel wordt in de Middeleeuwen de Decaloog af en toe gebruikt als een prikkel tot deugd — in den regel echter doen de tien geboden dienst als spiegel der zonde, of als een leiddraad voor den biechtvader. Daarom moeten zij bij het stuk van de zonde besproken worden. De deugd toch werd naar de bekende rubrieken van: de zeven deugden, de theologische deugden, de cardinale deugden, de zaligsprekingen, de werken van barmhartigheid enz. behandeld, en niet aan de hand van de tien geboden.

Evenzeer is het goed gezien om de zoogenaamd „historische stof" der catechese in deze periode te behandelen bij het Credo. Alleen toch worden die gedeelten van de Bijbelsche geschiedenis ietwat breeder behandeld, die betrekking hebben op de Schepping, den val en de verlossing. Trouwens werd van de eerste tijden af het onderwijs in de Bijbelsche geschiedenis aan de Apostolische geloofsbelijdenis verbonden.

Ook is het eene verbetering, dat de Schrijver niet meer, als in zijne dissertatie, spreekt van „Cultische leerstof", maar het onderwijs in de leer der Sacramenten met dat in den cultus samenvat onder één hoofd: de kerk.

Het laatste deel van dit geschrift is gewijd aan de bespreking van de methode. Zeer juist is daar door den Schrijver het gezichtspunt aangegeven, dat niet slechts de aard der leerstof invloed uitoefent op de te volgen leermethode, maar dat de keuze dier stof ook weer bepaald wordt door het doel, dat men zich voorstelt. In deze periode nu was het catechetisch onderwijs in de eerste plaats een onderwijs in devotie. En omdat op catechetisch gebied meer sprake was van den lageren vorm der devotie, waarbij niet zooals bij den hoogeren vorm de mystieke vereeniging met God, doch meer het ernstig strijden tegen de zonde op den voorgrond trad, kwam het onderwijs in de middeleeuwsche vroom-